

Արկադի ԱՎՈՊՈՎ

ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳԱՎԱՌԻ ՄԱՍԻՆ

(նյութեր Վրաստանի պատմության պետական կենտրոնական արխիվից)

XIX դարի սկզբներին բարդ իրադրություն էր ստեղծվել Անդրկովկասում: Երկրամասի ժողովուրդները ձգտում էին թոքափել թուրքական և պարսկական տիրապետությունը: Ռուսաստանն իր հերթին ջանում էր գրավել և կայսրությանը միացնել Անդրկովկասը: Ռուսաստանի առաջխաղացմանը տարածաշրջանում առաջին հերթին հող էր նախապատրաստում 1801թ. խաղաղ ճանապարհով Արևելյան Վրաստանի միացումը Ռուսաստանին: Սակայն տարածաշրջանի միացումը ռուսական կայսրությանը տեղի ունեցավ ոչ միանգամից: 1804-1813թթ. և 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմների արդյունքում Արևելյան Հայաստանն ազատագրվում է պարսկական տիրապետությունից և միացվում է Ռուսաստանին: Անվերջանալի մղձավանջի մնանվող պարսկական տիրապետության երկարատև ժամանակաշրջանը փոխարինվում է ռուսական տիրապետությամբ՝ իրեն բնորոշ գծերով:

Նորանվաճ երկրամասերում Ռուսաստանը պարբերաբար վարչատարածքային բաժանումներ էր կատարում: Այսպես, արդեն 1828թ. մարտին Նիկոլայ Ա ցարի հրամանով Ռուսաստանին անցած Արևելյան Հայաստանի նոր գրավված տարածքներից կազմավորվում է Հայկական մարզը: 1840թ. Անդրկովկասում նոր վարչական փոփոխություններ են տեղի ունենում. ձևավորվում են 2 վարչական միավորներ՝ Վրացախմերեթական նահանգը և Կասպիական մարզը: 1844թ. Կովկասում ստեղծվում է փոխարքայություն: 1846թ. երկրամասը բաժանվում է 4 նահանգների: 1849թ. ցարի հատուկ հրամանագրով ստեղծվում է Երևանի նահանգը, որի մեջ մտնում էին 5 գավառ՝ Երևանի, Նախիջևանի, Նոր Բայազետի, Օրդուբադի և Ալեքսանդրապոլի: Վարչական նոր բաժանումը պահպանվում է ընդհուպ մինչև ռուսական կայսրության անկումը՝ 1917թ.:

Վարչատարածքային փոփոխությունների հետ զուգընթաց՝ տարածաշրջանում 10-12 տարին մեկ անց էին կացվում կամերալ ցուցակագրումներ (մարդահամարներ):

Անդրկովկասյան տարածաշրջանում կատարված վարչատարածքային բարեփոխումները մանրամասնորեն ներկայացվել են Ա.Հայրապետյանի կողմից «Արևելյան Շիրակը XIX դարի առաջին կեսին» աշխատության մեջ: Ինչ վերաբերում է XIX դարի ընթացքում Անդրկովկասում անցկացված մարդահամարների ուսումնասիրությանը, ապա, հաշվի առնելով վերջին տարիներին ժողովրդագրական հիմնախնդիրների շուրջ եղած հետաքրքրության աճը, 2005թ. սկսած ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի կողմից հրատարակվող «Գիտական աշխատություններ» հանդեսի VIII, IX և X համարներում հրապարակվել է մանուսկրիտ փաստաթղթերի մի ամբողջ շարք: Շարունակելով մեր գործընկերների սկսած գործը՝ այժմ ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում ժողովրդագրական հիմնախնդիրներին վերաբերող նորահայտ փաստաթղթեր, որոնք, մեր կարծիքով, արժեքավոր տեղեկություններ կհաղորդեն XIX դ. 70-80-ական թվականներին Ալեքսանդրապոլ քաղաքի և համանուն գավառի բնակչության ազգային ու կրոնական կազմի, ինչպես նաև հայաբնակ գյուղերի ստուգման արդյունքների վերաբերյալ: Նյութերը, որ մեր կողմից հավաքագրվում են 2008թ. ամռանը Վրաստանի Պատմության կենտրոնական պետական արխիվում, պատկանում են «Անդրկովկասի վիճակագրական կոմիտեին» (ЦГИАГ, ф.415, Закавказский Статистический комитет, оп.1, д.12,21):

Այդ կոմիտեի հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ 1879թ. Ալեքսանդրապոլի գավառը զբաղեցնում էր 3381,8 քվ վերստ (3584,7 կմ²) տարածք: Ալեքսանդրապոլ քաղաքի բնակչությունը կազմում էր 19976 մարդ, որից 19129-ը՝ հայ, 171-ը՝ հույն, 65-ը՝

ռուս, 604-ը՝ թաթար, 4-ը՝ գերմանացի, 3-ը՝ հրեա:¹ Ալեքսանդրապոլի գավառի բնակչության թիվը հասնում էր 87039 մարդու, որից 78045-ը՝ հայ, 1433-ը՝ ռուս, 823-ը՝ հույն, 3751-ը՝ թաթար, 2987-ը՝ քուրդ:² Ալեքսանդրապոլ քաղաքում և համանուն գավառի բնակչության ընդհանուր թիվը կազմում էր 107015: 1880թ. դրությամբ Ալեքսանդրապոլ քաղաքում կային 616 շիա մահմեդականներ, որոնցից 334-ը տղամարդ էին, 282-ը՝ կին: Քաղաքում սունի մահմեդականներ չկային, իսկ գավառում սունիները կազմում էին 857 հոգի, որոնցից 465-ը՝ տղամարդ, 392-ը՝ կին: Գավառում շիա մահմեդականները 3285 հոգի էին, որոնցից 1763-ը՝ տղամարդ, 1522-ը՝ կին:³

1885թ. Ալեքսանդրապոլ քաղաքում և համանուն գավառում Անդրկովկասի վիճակագրական կոմիտեի կողմից ստուգում է անցկացվում՝ նպատակ ունենալով հաշվառել տարածաշրջանի զուտ հայկական գյուղերն իրենց բնակչությամբ և հոգևորականության և եկեղեցիների քանակը: Ստորև ներկայացվում են այդ ստուգման արդյունքները:⁴

Հ/հ	Բնակավայրերը	Հոգևորականների թիվը	Ծխականների թիվը	Եկեղեցու անվանումը
1	Ալեքսանդրապոլ	15	9443	Սբ Աստվածածին
		6	5614	Սբ Ամենավրդիչ
		4	2852	Սբ Նշան
		5	4264	Սբ Լուսավորիչ
2	Դահաբլի	2	530	Սբ Հովհաննես
3	Բայանդուր	1	585	Սբ Աստվածածին
4	Քյալայի	1	320	-- // --
5	Ղափի	2	800	-- // --
6	Խյի-Ղարաքիլիսա	7	1211	Սբ Ստեփանոս
7	Ճրվխան	2	430	Սբ Աստվածածին
8	Իլիսիարի	5	905	Սբ Գևորգ
9	Սվանվերդի	1	620	Սբ Աստվածածին
10	Տավշանդշաղ	2	950	Սբ Պետրոսի և Պողոսի
11	Աղին	3	690	Սբ Հակոբ
12	Ղազարապատ	1	390	-- // --
13	Բարուրի	1	500	Սբ. Աստվածածին
14	Ղեղաչ	1	107	-- // --
15	Ճիրայի	1	500	-- // --
16	Բոզդողան	2	730	-- // --
17	Ղզրքիլիսա	1	630	Սբ Լուսավորիչ
18	Հոռոմ	4	1029	Սբ Հռիփսիմե
19	Ղութնիդշաղ	1	200	Սբ Աստվածածին
20	Թոմարտաշ	2	650	-- // --
21	Սոնգրի	2	580	-- // --
22	Իմիլխան	2	680	-- // --
23	Թալիբ-օղի	3	412	-- // --
24	Ջանգի-թախա	1	115	-- // --
25	Մունջուխի	1	360	-- // --
26	Քեչիչքենդ	1	145	-- // --
27	Վերին Փամայ	2	180	-- // --
28	Հաջի-Խալիլ	1	307	Սբ Լուսավորիչ
29	Մահմուդջուղ	3	1060	Սբ Աստվածածին
30	Մոլլա Գյուլյա	2	1105	-- // --
31	Բողազքեսան	1	543	-- // --
32	Արմուքի	2	680	Սբ. Սարգիս

¹ ЦГИАГ, ф. 415, оп. 1, л. 12.

² Նույնը:

³ Նույնը:

⁴ Նույնը:

33	Սոգութի	1	212	Սը Հակոբ
34	Փիրթիքան	3	1802	Սը Թադևոս
35	Շիրվանցուղ	2	1238	Սը Աստվածածին
36	Բազարխանա	2	534	-- // --
37	Նորաշեն	3	548	-- // --
38	Կրիտրագիրման	1	575	-- // --
39	Դոլրաթ	1	680	-- // --
40	Գյուզայդար	2	255	-- // --
41	Մեծ Արիսվալի	2	800	-- // --
42	Փոքր Արիսվալի	1	500	-- // --
43	Եզանյար	2	390	-- // --
44	Փոքր Բեքանդ	3	757	-- // --
45	Դուլիջան	1	500	-- // --
46	Դասմայի	1	179	-- // --
47	Դազանչի	2	550	-- // --
48	Արթիկ	4	400	Սը Լուսավորիչ
49	Դիչաղ	2	500	Սը Սարգիս
50	Խաչաքիլիսա	1	270	Սը Գևորգ
51	Բաշգյուղ	2	500	Սը Աստվածածին
52	Մեջիթի	2	650	Սը Ստեփանոս
53	Դուզքենդ	2	780	Սը Աստվածածին
54	Մեծ Բյախանակ	3	1100	-- // --
55	Դիրաքյար	2	447	-- // --
56	Փոքր Բյախանակ	2	480	-- // --
57	Չրախի	3	1040	-- // --
58	*	1	150	-- // --
59	Հաջինազար-Դուլի	2	210	-- // --
60	Ջաջուռ	2	990	-- // --
61	Աղքիլիսա	1	420	-- // --
62	Մեծ Սարիար	1	520	Սը Խաչ
63	Արիսվալի 3-րդ	2	350	Սը Աստվածածին
64	Դոնախուն	2	790	Սը Հակոբ
65	Թոփառլի	1	630	Սը Աստվածածին
66	Դարբանդ	1	555	Սը Աստվածածին
67	Մեծ Բեթի	2	415	Սը Հակոբ
68	Փոքր Բեթի	1	510	Սը Աստվածածին
69	Օրթաքիլիսա	2	461	-- // --
70	Եսաուլ	2	1115	-- // --
71	Կապս	1	420	-- // --
72	Վերին Դանլիջա	1	990	Սը Ստեփանոս
73	Ներքին Դանլիջա	1	420	-- // --
74	Չոռլի	1	385	Սը Աստվածածին
75	Նոր Սարիար	1	310	-- // --
76	Սամուշու	-	212	Սը Հակոբ
77	Ալիխան	-	320	Սը Աստվածածին
78	Նոր Դարաքիլիսա	-	300	-- // --
79	Կեֆու	1	270	Սը Հակոբ
80	Մեծ Բաշգեղ	1	122	Սը Աստվածածին
81	Ճգխար	2	650	-- // --
82	Գյուրջի -Յոլ	1	470	-- // --
83	Թաքնայի	1	470	-- // --
84	Ջեյար Կեչուտ	1	465	-- // --
85	Իլլի Դարաքիլիսա	2	600	-- // --
86	Բանդիվան	2	555	-- // --
87	Չիֆթալի	2	407	Սը Խաչ

* Փաստաթուղթն այստեղ անընթեռնելի է (-Ա.Ա.):

88	Նոր Ղարքիխաա	1	300	Սբ Աստվածածին
89	Բոգոխաուշ	1	350	-- // --
90	Ղարդոշ	2	547	-- // --
91	Ղալոուլի Դուզենդ	1	366	-- // --
92	Գյուլուրուլաղ	1	196	-- // --
93	Յադուրի	2	681	-- // --
94	Մեծ Ղարաքիխաա	8	2339	-- // --
95	Սամուրախի	2	489	-- // --
96	Վարդանի	1	283	Սբ. Առաքելոց
97	Բոգիքենդ	5	1358	Սբ. Աստվածածին
98	Ղչաղ	4	699	-- // --
99	Ղարբազ	2	283	-- // --
100	Բզավդալա	2	298	-- // --
101	Համամի	12	2233	-- // --
102	Հաջիդարա	4	986	-- // --
103	Սախուակ	3	431	-- // --
104	Վարդնով	7	1421	-- // --
105	Ղաչաղան	5	572	-- // --
106	Չոթուտ	3	484	-- // --
107	Գյուլիչա	2	592	-- // --
108	Գյորան*	4	732	-- // --
109	Մեծ Բեքանդ	4	1898	-- // --
110	Նալբանդ	5	725	-- // --
111	Թափանի	1	452	-- // --
112	Ղարալ	2	180	-- // --
113	Ավդիբեկ	2	237	-- // --
114	Ղալթախի	4	1261	Սբ Ստեփանոս
115	Ղարաբոյա	3	519	Սբ Աստվածածին
116	Աղբուլաղ	3	895	-- // --
117	Քյոլոբոշ	1	295	-- // --
118	Չիգղամալ	2	640	Սբ Նշան
119	Ջարնջա	1	247	Սբ Խաչ
120	Բուրդաշեն	1	225	Սբ Լուսավորիչ
121	Էֆենդի	1	131	Սբ Աստվածածին
122	Քուրդբուլաղ	-	130	-- // --
Ընդամենը		281	93761	

НОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ ОБ АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОМ УЕЗДЕ
(материалы из Центрального государственного исторического
архива Грузии)

___ Резюме ___

___ А. Акопов ___

Публикуемые документы предназначены и могут представить определенный интерес как для специалистов-историков, так и для широкого круга читателей. Несмотря на свои объективные недостатки (пропуски), данные документы представляют новый материал о демографическом состоянии Александропольского уезда в 70-80-х годах XIX века.

Представленные документы выбраны из фонда 415 "Закавказский статистический комитет" Центрального государственного исторического архива Грузии и относятся этнодемографическому облику Александропольского уезда а также проверке армянских селений с ведомостями и списками населенных мест.

* Հնարավոր է՝ Գոգարան (-Ա.Ա.):